

ЕТНОКУЛЬТУРНЕ МАРКУВАННЯ НЕВЕРБАЛЬНИХ КОДІВ ПРОСТОРУ ТА ЧАСУ

І. В. Уцяповська, аспірант

Сумський державний університет,

вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна

E-mail: irynaushch@gmail.com

Сучасні процеси глобалізації, міграції та розвитку міжнародних контактів викликають необхідність формування кроскультурної компетенції у спілкуванні з представниками інших лінгвокультурних спільнот. Велику увагу слід приділяти невербальним засобам комунікації як ідіоетнічним елементам комунікативного процесу.

Метою цієї роботи є опис особливостей проксеміки та хронеміки як невербальних кодів простору та часу та встановити основні національно-культурні риси їх передачі та сприйняття.

У статті розглянуто ідіоетнічні особливості деяких невербальних кодів кроскультурної комунікації. Проаналізовані основні специфічні риси таких невербальних засобів комунікації як проксеміка та хронеміка в різних лінгвокультурних спільнотах. Встановлено, що ці невербальні елементи являють собою надбані етнозорієнтовані імпліцитні паралінгвістичні невербальні засоби кроскультурної комунікації.

Ключові слова: *кроскультурна комунікація, невербальна комунікація, ідіоетнічність, невербальні коди простору та часу, вербалізація.*

Сучасний світ вже не є монокультурним. Процеси глобалізації, міграції, міжнародні контакти, наукові, економічні та академічні зв'язки виносять спілкування на інший, мультикультурний рівень. Постає необхідність звернення до проблем кроскультурної комунікації, дослідження особливостей комунікативної поведінки представників різних лінгвокультурних спільнот. Подібність або відмінність етнокультурних мовних та немовних стандартів може призвести до багатьох проблем у кроскультурній комунікації. Тому в наш час важливості набуває не лише знання іноземної мови, а й формування компетенції спілкування з представниками різних лінгвокультур як на вербальному, так і на невербальному рівні.

Актуальність цієї роботи полягає в необхідності дослідження невербальних засобів спілкування як ідіоетнічних елементів комунікативного процесу. Аналіз невербальних компонентів у кроскультурних комунікативних ситуаціях є перспективним напрямком досліджень у рамках сучасної лінгвістики. Усі невербальні канали комунікації поділяються на невербальні коди тіла (мову тіла) і невербальні коди часу, простору та паралінгвальних засобів [1, с. 207]. Для цієї роботи ми обрали невербальні коди часу та простору - хронеміку та проксеміку як етнічно та культурно марковані засоби невербальної комунікації.

Об'єктом дослідження є невербальні коди простору та часу – проксеміка та хронеміка в аспекті кроскультурної комунікації.

Метою дослідження є розкриття особливостей національно-культурного маркування проксеміки та хронеміки як невербальних кодів кроскультурної комунікації.

Завдання дослідження – вивчити особливості проксеміки та хронеміки в різних лінгвокультурних середовищах; визначити ідіоетнічну специфіку передачі та сприйняття цих невербальних кодів.

Комунікація завжди була важливою потребою суспільства та важливим чинником існування самого суспільства. Упродовж всієї історії людство знаходило різні форми спілкування для обміну інформацією, знаннями, ідеями, новинами тощо. Комунікація відбувається в різних сферах, існують різні підходи до її вивчення, отже й різні варіанти визначення. Традиційним можна назвати таке визначення: комунікація - це

обмін значеннями або інформацією між індивідами (від джерела (адресанта) до одержувача (адресата)) засобами спільної системи символів або коду [2, с. 12]. Комунікація інтерактивна, отже важливим фактором її ефективності є взаємодія та порозуміння між адресантом та адресатом.

Спілкування може відбуватися як між людьми одного лінгвокультурного походження, так і між представниками різних культур та мов. Потрапляючи в інше лінгвокультурне середовище, людина опиняється в іншому світі цінностей і законів спілкування. Кожен учасник комунікативного процесу кодує та декодує повідомлення залежно від свого етнокультурного походження та когнітивних очікувань. Неправильна інтерпретація та непорозуміння можуть призвести до комунікативних проблем або культурного шоку. Це необхідно враховувати при спілкуванні з представниками інших культур. Комунікацію можна назвати кроскультурною, якщо існують культурні відмінності.

На практиці ми відносимо культурні відмінності до груп, які діляться за мовними, національними, етнічними (або расовими) ознаками. Термін «кроскультурна (міжкультурна) комунікація» вперше був впроваджений американським вченим-антропологом Едвардом Т. Холлом у його роботі «Німа мова» (“The silent language”) у 1959 році. Кроскультурна комунікація - це спілкування між людьми різних культур. Ф. С. Бацевич вважає, що кроскультурна комунікація – це процес спілкування (вербального і невербального) людей (груп людей), які належать до різних національних лінгвокультурних спільнот, послуговуються різними ідіоетнічними мовами, відчувають лінгвокультурну «чужинність» свого партнера по спілкуванню, мають різну комунікативну компетенцію, яка може стати причиною комунікативних невдач або культурного шоку [3, с. 277].

Як вже було зазначено, кроскультурна комунікація відбувається як вербально, так і невербально. Комуніканти, опинившись в іншому лінгвокультурному середовищі, не змінюють свою культуру, але мають обрати спільну мову для передачі та інтерпретування повідомлень. Отже, мовні (вербальні) компоненти спілкування є базовими, але не єдиними у процесі кроскультурної комунікації, оскільки не всі компоненти змісту вербалізуються. Більшість компонентів є невербальними. Людство накопичило великий запас невербальних (нелінгвістичних) засобів спілкування. Невербальні засоби спілкування – це елементи комунікативного коду, які мають немовну (але знакову) природу [3, с. 64], такі, як жести, міміка, постава, одяг, кольори, запахи, артефакти.

Невербальні елементи комунікації є важливим джерелом знань про поведінку людини, а точніше – про інформацію, якою людина володіє. Невербальні реакції пов'язані з несвідомим, яке значною мірою впливає на нашу поведінку. Людина як кібернетична система діє на підсвідомому рівні. Більшість наших ідей позначені підсвідомим. Антропологи вважають, що спочатку у людей розвивалась невербальна реакція, а потім – вербальна [4, с. 17]. Вчені (лінгвісти, психологи, антропологи, соціологи) довели, що в процесі спілкування від 60 до 80 відсотків передачі інформації припадає на всі невербальні засоби [1, с. 206]. Під час кроскультурної комунікації вербальні та невербальні сигнали надсилаються одночасно. Коли ці елементи поєднуються, утворюється складна комунікативна система, за допомогою якої представники різних культур розуміють один одного. Більшість науковців визначають, що значна порція невербальної поведінки, така, як вираз емоцій, є вродженою і мало відрізняється в різних культурах. Але, як і сама мова, багато невербальних елементів є надбаними та різняться в залежності від культури. Їм притаманна національна своєрідність, ідіоетнічність (від гр. *idios* – свій, особливий, самобутній та *ethnos* – народ). Порівняльні дослідження невербальної поведінки представників різних культур і етнічних груп свідчать про те, що необхідно відмовитися від наївних уявлень про універсальність невербальних компонентів прояву емоцій, почуттів, відносин та ставитися до невербальних патернів як до утворень динамічних, підвладних впливові соціокультурних факторів [5, с. 3].

Правила невербальної поведінки різняться в залежності від культури і більша частина невербальної комунікації є підсвідомою.

В цій роботі ми дослідим такі невербальні засоби кроскультурної комунікації як проксемика та хронеміка, які мають чіткі національно марковані ідіотетнічні ознаки. На нашу думку, вони являють собою надбані імпліцитні паралінвістичні етнозорієнтовані невербальні засоби кроскультурної комунікації, які є складними для інтерпретування та сприйняття. Ці невербальні коди простору та часу є етнозорієтованими способами реалізації концептів «простір» та «час» в різних культурах. Когнітивна наука сьогодні звертається до простору та часу як до джерел для роздумів, застосовуючи їх для роз'яснення явищ мови, а когнітивне сприймання світу відбувається у просторових та подійно-часових категоріях [6, с. 77]. При аналізі підходів до дослідження того, як мова відображає простір, слід ураховувати, що звернення до філософської інтерпретації таких бутєвих категорій, як «простір» і «час», до наукової концепції «простір», не відтворює витоки цього поняття в його суто людській інтерпретації, тобто те, як ми сприймаємо простір і яким ми його бачимо та відчуваємо [7, с. 26].

Проксемика - це просторові відносини людей у процесі спілкування. Такий тип комунікації базується на безпосередньому впливі територій і відстаней на демонстрацію міжособових відносин та їх прояв у кроскультурному аспекті. Термін «проксемика» (лат. *proximus* – розташований близько) був введений Едвардом Т. Холлом. Саме він вперше у своїй роботі «Скритий вимір» (“The hidden dimension”) використав термін «проксемика» для визначення взаємопов'язаних спостережень та теорій людського використання простору як спеціалізованого удосконалення культури [8, с. 131]. Холл вважав, що простір говорить з нами так само голосно, як і слова. Це не означає, що ми його чуємо, оскільки більшість просторових інтерпретацій є абстрактними, такими, що знаходяться поза нашим усвідомленням. В сучасній лінгвістиці «простір» також розглядають як найбільш абстрактний концепт. При такому підході всю культуру тлумачать як діяльність, спрямовану на організацію простору, пов'язуючи його з концептуальною картиною світу. Семантику мовних одиниць розглядають як відображення однієї або кількох сторін національної картини світу [6, с. 78].

Як ми зазначали раніше, проксемика є імпліцитним засобом комунікації, яку більшість людей не здатні вербалізувати. Виділяються дві окремі сфери проксемики, які можуть впливати на комунікативний процес: територіальний та інтерперсональний комунікативні простори. Територіальний належить до фізичного географічного простору, позаяк інтерперсональний – це перцептивний або психологічний простір. Територіальна проксемика, як кроскультурний аспект, знаходить своє відображення в політичних відносинах, коли відбуваються диспути та ведуться війни через претензії групи людей або країн на певну територію.

Для успіху кроскультурної комунікації вкрай важливо знати правила використання інтерперсонального простору в цільовому лінгвокультурному середовищі. Використання індивідами просторових зон, що оточують їх фізичне тіло, регулюється певними нормами, неоднаковими в різних суспільствах, оскільки їх розміри залежать від густини населення людей, у місці проживання. Соціоекономічні фактори впливають на культурне сприйняття простору. Саме культура відіграє вирішальну роль в тому, які просторові дистанції підтримуються співрозмовниками під час комунікації. Таким чином, відстань між співрозмовниками – це ідіотетнічна ознака: у різних народів вона не однакова. Таким чином представники різних культур, у міру наближення до екватора, надають перевагу меншій відстані між учасниками комунікативного процесу. Антропологічні, культурологічні та лінгвістичні дослідження показують, що культури різняться за своїми правилами щодо використання персонального та інтерперсонального простору. Холл ділить культури на контактні та неконтактні [9, с. 149]. Контактні культури – це спільноти, в яких комуніканти знаходяться близько один до одного, тримають прямий візуальний

контакт, частіше використовують тактильні елементи та досить голосно говорять. Неконтактним культурам притаманне зберігання особистого простору, тримання певної дистанції та невтручання в особистий простір співрозмовника. Цей поділ вказує саме на національно марковані ідіоетнічні ознаки проксеміки як елемента кроскультурної комунікації. Дослідження також показали, що в більшості культурних спільнот необхідність в персональному просторі з віком зростає. Слід також зазначити, що гендерні просторові відносини значно відрізняються в залежності від етнокультурного походження [10, с. 306]. Знання культурних норм територіального управління та інтерперсональної просторової поведінки є важливим аспектом кроскультурної компетенції, що допомагає уникати стереотипних очікувань щодо просторових норм в окремому лінгвокультурному середовищі.

Як ми вже зазначали, проксеміку досить складно вербалізувати, оскільки вона є надбаним підсвідомим елементом культурної поведінки. Вербалізацію проксеміки можна знайти в усних або письмових інструкціях та регулятивних актах про просторові інтерперсональні відносини (якщо вони обов'язкові для певного середовища, або ситуації). Проте дистанція як об'єкт проксеміки може бути сильною метафорою, коли мова йдеться про людські відносини. Наприклад: близький друг (*close friend*), віддалятися (*to become quite distant*).

Хронеміка ґрунтується на застосуванні та сприйнятті часових рамок комунікації. Едвард Т. Холл багато уваги приділяє хронеміці у своїй книзі «Німа мова» ("The silent language"). Хронеміка (гр. *khronos* - час) – це сприйняття часу індивідами або культурними групами та його використання у невербальному комунікативному процесі [11, с. 801]. Для спілкування час є не менш важливим фактором, аніж слова, постави, жести та дистанції. Хронеміка стала одним з найбільш вивченим, але складним для сприйняття невербальним комунікативним кодом. Так само концепт «час» постійно перебуває у фокусі сучасних лінгвістичних досліджень [6, с. 81]. Вчені стверджують про неможливість існування часу незалежно від мислення та свідомості людини. Значення темпоральних мовних засобів співвідносяться з семантикою просторових одиниць. Стверджується, що часові поняття виникли внаслідок переосмислення первинних просторових концептів, а тому мовна модель часових відношень будується за просторовою схемою.

Поряд з простором, час є характеристикою тривалості існування, ритму, темпу, послідовності, координації, зміни станів та їх смислової наповненості для людини [12, с. 42]. Первинною системою організації часу майже у всіх культурах є календар. Культури створювали та використовували календарі як спосіб організації часових відносин у суспільстві. В певній мірі календарі дають людям відчуття контролю над часом та створюють зв'язок між людьми та всесвітом. В деяких традиційних культурах календарі вважались сакральними та були джерелом суспільного порядку та етнокультурної ідентичності. В великій мірі календарі диктують етнокультурні патерни комунікації [10, с. 317].

Отже, темпоральні (часові) відносини залежать від соціальних і культурних традицій. Зокрема такий елемент, як пунктуальність є національно обумовленим. Ідіоетнічність хронеміки знаходить своє відображення в двох аспектах: як час сприймається різними культурами та як невербальний код часу може вплинути на кроскультурний комунікативний процес. Сприйняття часу значно відрізняється в різних етнокультурних спільнотах. За сприйняттям часу культури діляться на монохронні та поліхронні [9, с. 149].

У монохронних культурних спільнотах різні види діяльності пов'язані з поняттям часу, який є формальним, конкретним, лінійним та універсальним, цінується пунктуальність, вчасне виконання завдань та дотримання певного розкладу, від інших учасників комунікативного процесу очікують такого ж ставлення. До монохронних культур відносяться США, Японія, країни Північно-Західної Європи, певною мірою і Україна. Вербалізацію хронеміки в таких культурах можна

спостерігати в багатьох ідіоматичних виразах: час – це гроші (*time is money*), час летить (*time flies*), час лікує (*time heals*), убивати час (*to kill time*) тощо.

Поліхронні культури структурують діяльність не за часом, а за міжособовими відносинами та розглядають час як неформальний, циклічний, гнучкий та відносний. Непунктуальність, запізнення та недотримання планів є нормою та не вважається образою або нетактовністю. До таких культур відносять більшість країн Африки, країни Середньої Азії та Близького Сходу. Такі ідіоми як: африканський час (*it's African time*), повільно-повільно (*slow by slow*), завтра (ісп. *mañana* (маньяна)), завтра, дай Бог (араб. *الله شاء إن غدا* (букра ініалла)) підкреслюють неспішність, неформальне та в деякій мірі фаталістичне ставлення до часу в поліхронних культурах. Існує багато прикладів невдач і провалів міжнародних бізнесових та політичних перемовин або проектів через різницю в сприйнятті часу. Однією із найчастіших перешкод у кроскультурній комунікації є ситуація, коли один співрозмовник оперує формальним часом, а його опонент, який належить до іншої культури, – неформальним.

Отже, ми можемо стверджувати, що невербальні засоби комунікації є етнічно обумовленими, їх потрібно вивчати та тлумачити так само, як і природну мову. Під час кроскультурного спілкування невербальні засоби, одними з яких є проксемика та хронеміка, задають стиль комунікативному процесу, те, як повідомлення має бути інтерпретоване. Етнокультурні невербальні коди можуть як доповнювати так і суперечити вербальному повідомленню. Перспективою подальшого дослідження вбачаємо в поглибленому аналізі цих невербальних кодів з огляду на лінгво-прагматичний кроскультурний аспект, способи їх вербалізації, а також розгляд проблем взаємодії лінгвальних та екстралінгвальних чинників у кроскультурній мовній комунікації у рамках сучасної лінгвістичної науки.

ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ МАРКИРОВКА НЕВЕРБАЛЬНЫХ КОДОВ ПРОСТРАНСТВА И ВРЕМЕНИ

И. В. Ущановская, аспирант

*Сумский государственный университет,
ул. Римского-Корсакова, 2, г. Сумы, 40007, Украина
E-mail: irynaushch@gmail.com*

Современные процессы глобализации, миграции и развитие международных контактов вызывают необходимость формирования кросс-культурной компетенции в общении с представителями разных лингвокультурных сообществ. Большое внимание следует уделять невербальным средствам коммуникации как идиоэтническим элементам коммуникативного процесса.

Целью данной работы является описание особенностей проксемики и хронемики как невербальных кодов пространства и времени и установить основные национально-культурные черты их передачи и восприятия.

В статье рассматриваются проксемика и хронемика как идиоэтнические невербальные коды кросс-культурной коммуникации. Проанализированы основные специфические черты этих невербальных способов коммуникации между представителями разных лингвокультурных сообществ. Установлено, что проксемика и хронемика являются приобретенными этноориентированными имплицитными паралингвистическими невербальными способами кросс-культурной коммуникации.

Ключевые слова: кросс-культурная коммуникация, невербальная коммуникация, идиоэтничность, невербальные коды пространства и времени, вербалізація.

ETHNOCULTURAL MARKING OF NON-VERBAL CODES OF SPACE AND TIME

I. V. Ushchapovska, PhD student

*Sumy State University,
2, Rymkogo-Korsakova Str., 40007, Sumy, Ukraine
E-mail: irynaushch@gmail.com*

Contemporary processes of globalization, migration and development of international contacts urge the necessity of cross-cultural competence formation in communication with the representatives of different lingo-cultural societies. Much attention should be paid to the study of non-verbal means of communication as idioethnic elements of communicative process.

The aim of the paper is to outline the peculiarities of proxemics and chronemics as non-verbal codes of space and time, and to state the main national-and-cultural features of their transfer and perception.

The paper deals mostly with proxemics and chronemics as ethnically oriented non-verbal codes of cross-cultural communication. Some specific features of these two means of non-verbal communication across cultures have been analyzed. Proxemics and chronemics have been stated to be acquired ethnically oriented implicit paralinguistic non-verbal means of cross-cultural communication.

Key words: cross-cultural communication, non-verbal communication, idioethnicity, non-verbal codes of space and time, verbalization.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Манакин В. М. Мова і міжкультурна комунікація / В. М. Манакин. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 284 с.
2. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації / О. А. Семенюк, В. Ю. Парашук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 238 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. 2-ге видання, доп. / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
4. Анохіна Т. О. Невербальні та вербальні засоби екстеріоризації силентіального ефекту в англійському художньому дискурсі: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Т. О. Анохіна. – К., 2005. – 229 с.
5. Махній М. М. Невербаліка і культура / М. М. Махній. – К. : Blox.ua, 2009
6. Тащенко Н. В. Способи реалізації мегаконцептів простір, час, інформація в сучасній англійській мові (на матеріалі інновацій віртуальної реальності): дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Н. В. Тащенко. – Запоріжжя, 2009. – 220 с.
7. Кубрякова Е. С. Категоризація мира: пространство и время (вступительное слово) / Е. С. Кубрякова // Категоризация мира: пространство и время: материалы научной конференции. – М. : Диалог-МГУ, 1997. – С. 3–14.
8. Hall Edward T. The hidden dimension / Edward T. Hall. – New York: Anchor books, 1990. – 195 p.
9. Hall Edward T. The silent language. First edition / Edward T. Hall. – New York : Doubleday & Company Inc., Garden City, 1959. – 233 p.
10. Neuliep James W. Intercultural communication: a contextual approach. Fifth edition / James W. Neuliep. – SAGE Publication, Inc., 2011. – 435 p.
11. Berglund Jeff. The Sage Encyclopedia of Intercultural Competence. Time (Chronemics). - SAGE Publications, Inc., 2015. – P. 801-803.
12. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 271 с.
13. Исупов К. Г. Феномен времени / К. Г. Исупов. – М. : Слово, 1992. – 161 с.

LIST OF REFERENCES

1. Manakin V. M. *Language and intercultural communication*. Kyiv, "Akademia" Publ., 2012, 284 p.
2. Semenuyk O. A. *Fundamentals of the theory of language communication*. Kyiv, "Akademia" Publ., 2010, 238 p.
3. Batsevych F. S. *Fundamentals of communicative linguistics. 2nd ed.* Kyiv, "Akademia" Publ., 2009, 376 p.
4. Anokhina T. O. *Non-verbal and verbal means of exteriorization of silence effect in English fiction literature discourse*: dissert. ... candidate of Philol. Sciences: 10.02.04. Kyiv, 2005, 229 p.
5. Makhniy M. N. *Non-verbals and culture*. Kyiv, Blox.ua, 2009
6. Tatsenko N. V. *Means of realization of the mega concepts space, time, information in contemporary English language (on the material of innovations of virtual reality)*. Cand. Diss. Philol., Zaporizhzhya, 2009, 220 p.
7. Kubryakova Ye. S. *Kategorization of the world: space and time. (Introduction speech)*. *Materialy nauchnoy konferentsii*. Moscow. Dialog-MGU Publ., 1997, pp. 3–14.
8. Hall Edward T. *The hidden dimension*. New York: Anchor books, 1990, 195 p.
9. Hall Edward T. *The silent language. First edition*. New York: Doubleday & Company Inc., Garden City, 1959, 233 p.
10. Neuliep James W. *Intercultural communication: a contextual approach*. Fifth edition. SAGE Publication, Inc., 2011, 435 p.
11. Berglund Jeff. *The Sage Encyclopedia of Intercultural Competence. Time (Chronemics)*. SAGE Publications, Inc., 2015, pp. 801-803.
12. Kubryakova Ye. S. *Language and cognition*. Moscow. Yazyki slavyanskoy kultury [Languages of Slavonic culture], 2004, 271 p.
13. Isypov K. G. *Phenomenon of time*. Moscow, 1992, 161 p.

Надійшла до редакції 3 червня 2016 р.